

saecula dispositus donare ». Et (ad. 1.) addit: « Non est necessarium nos Deo preces porrigere ut ei nostras indigentias vel desideria manifestemus, sed ut nos ipsi consideremus, in his ad divinum auxilium esse recurrentum ».

52. *Dices III.* Legitur (Jo. IV. 23.): « Venit hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate ».

Resp. 1) *indirecte.* Nequeunt haec verba excludere cultum externum, siquidem Scriptura non contradicit Scripturae. Iamvero Christus ipse externo cultu adoravit Patrem tum in Templo, tum in Horto, in quo positis genibus, et procidens in faciem suam oravit; orare docuit Apostolos, qui post Ascensionem templum adierunt hora orationis nona, « erant unanimiter perseverantes in oratione, etc. ».

2) *Directe* cum Toleto (l. c.): « Respondeo, Christum duo ibi docuisse Samaritanam. Unum est, cessaturam illam adorationem, quae fiebat et in Jerusalem et in monte illo, nam illa rogaverat tacite, utra adoratio esset melior. Alterum est, illam adorationem transformandam esse in quandam adorationem spiritualem; cui non repugnat, quod fiat in loco aut in templo, et cum caeremoniis exterioribus nostris. Nam adhuc totum hoc spiritualis adoratio est; nostrae enim caeremoniae duplii de causa assumuntur 1º quia effectus sunt abundantiae devotionis internae; 2º ad excitandam devotionem internam; hoc autem non aufert spiritualitatem adorationis. Sicut confessio exterior fidei spiritualis est, licet fiat voce; ita etiam laudare Deum ore, ut fecit Christus: *Confiteor tibi, Pater*, etc. In hoc igitur differunt nostrae caeremoniae a caeremoniis Judaicis, quod Judaicae assumebantur propter illasmet caeremonias, quatenus erant figurae futurorum mysteriorum; quod voluit dicere Christus Samaritanae ». Ceterum impii non agnoscent auctoritatem Scripturae; Novatores et ipsi eius auctoritate damnarentur; adhibent enim cultum externum. — Sed de his redibit sermo, ubi de visibilitate Ecclesiae.

ARTICULUS QUARTUS

An indifferentis sit quamlibet religionem profiteri.

§ I.

Exponitur status quaestionis.

53. Quae hactenus disputavimus satis ostendunt necessitatem *allicius religionis*, relate sive ad hominem individuum sive ad societatem; adeoque satis evertunt impium sistema de *indifferentia absoluta* in re religiosa. Sed, ut innuimus (n. 16.), praeter *Indifferentistas absolutos* sunt alii mitiores, qui *Indifferentiae relativi* dici etiam solent: contra hos nunc dimicare aggredimur. Eorum error in eo consistit, quod, licet fateantur necessitatem alicuius cultus erga Deum, « tenent tamen varias religiones esse aequae bonas et utiles, atque in qualibet earum posse hominem salvari ». Praecipue huius erroris radices videntur esse — 1) *rationalismus*, qui nimis extollens vim et iura privatae rationis uniuscuiusque hominis, ei tribuit supremum veluti iudicium de veritate aut falsitate religionis: cum vero homines valde inter se dissideant, religionem ad quoddam veluti *systema* reducunt. — 2) Ignorantia aut pervicax negatio veri fundamenti obligationis religionem profitendi; quo sublato, docent religionem accommodandam esse indoli coeli, ac moribus populorum: nequit ergo una eademque ubique et semper esse religio.

54. Duplex distingui debet *indifferentismus relativus*; unus nempe *universalis*, alias *particularis*. Primus complectitur *omnes* religiones quae in mundo sunt, easque praedicat aequae bonas, atque ad aeternam salutem utiles. Alter admittit, aliquam religionem in mundo veram esse et alias falsas; sed quia quaelibet religio suas sectas habet, in quas divisa est, arbitratur, nullum essentiale discrimin esse inter religionem et eius sectas. Ita qui christianam religionem ceu veram admittit, vi *indifferenti* existimat quemque posse in sua secta salvari, seu omnes christianas

sectas utiles esse ad salutem aeternam obtinendam. *Particularis indifferentismi* refutatio petitur tum ex dictis in tract. de Virtutibus (disp. 2. a. 7.; et disp. 4. a. 3.), tum ex dicendis cum de Ecclesia sermo erit: proinde quae *directe* illum impetunt hic vix attingimus.

55. Porro exitiale hunc errorem saepe denunciavit S. Pontifex Pius IX. Ita (in Ep. Encycl. *Qui pluribus*, 9. Nov. 1846.), post enumeratos varios errores, subdit: « Huc spectat horrendum, ac vel ipsi naturali rationis lumini maxime repugnans de cuiuslibet religionis indifferentia systema, quo isti veteratores, omni virtutis et vitii, veritatis et erroris, honestatis et turpitudinis sublatu discrimine, homines in cuiusvis religionis cultu aeternam salutem assequi posse comminiscuntur, perinde ac si ulla unquam esse posset participatio iustitiae cum iniquitate, aut societas lucis ad tenebras, et conventio Christi ad Belial ». — Et (in Ep. Encycl. *Singulari quidem*, 17. Mart. 1856.) postquam reprobaverit *indifferentismum* absolutum, addit: « A qua turpissima sane *indifferentismi* forma haud admodum distat illud de religionum *indifferentia* systema e tenebris eruptum, quo homines a veritate alienati, veraeque confessionis adversarii, suaequa salutis immores, et inter se pugnantia docentes, et nunquam stabilitam sententiam habentes, nullum inter diversas fidei profesiones discrimen admittunt, et pacem passim cum omnibus miscent, omnibusque aeternae vitae portum ex qualibet religione patere contendunt. Nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent ». — Et (in Allocutione *Maxima quidem*, 9. Iun. 1862.): « Cum autem, inquit, omnes religionis veritates ex nativa humanae rationis vi perverse derivare audeant, tum cuique homini quoddam veluti primarium ius tribuunt, ex quo possit libere de religione cogitare et loqui, eumque Deo honorem et cultum exhibere, quem pro suo libito meliorem existimat ».

56. Hinc habemus damnatas in *Syllabo* seqq. propp.: 15. « Liberum cuique homini est eam amplecti et profiteri religionem, quam rationis lumine quis ductus veram putaverit » — 16. « Homines in cuiusvis religionis cultu viam aeternae salutis reperire aeternamque salutem assequi possunt » — 18. « Protestan-

tismus non aliud est quam diversa verae eiusdem christianaee religionis forma, in qua aequae ac in Ecclesia catholica Deo placere datum est ».

57. Ab *indifferentismo relativo* parum aut nullo modo differt *tolerantismus*, seu *tolerantia religiosa*; quae tamen duplex est, *religiosa* proprie dicta seu *dogmatica*, et *politica* seu *civilis*. Prima est « expressa vel tacita professio veritatis omnium religionum omniumque sectarum, qua scilicet quisque tenet religiones omnes aut sectas aequae veras ac bonas, hominique proinde omnes aequae salutares esse ». Altera est « legum dispositio, qua publicum cultus exercitium permittitur, aut etiam aequalis protectio promittitur externae professioni cuiuscumque religionis ». Ut quisque videt, *tolerantia dogmatica* idem est ac *indifferentismus relativus*.

58. Verum idem error proponi etiam solet sub nomine *libertatis conscientiae*, aut *libertatis cultuum*: quas formulas praestat breviter exponere: iam enim suo tempore animadverterat Tacitus (Histor. l. 4. c. 73.), quod « saepe libertas et speciosa nomina praetexuntur, nec quisquam alienum servitium et dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet ». Itaque — 1) libertas male confunditur cum independentia: nam libertas est etiam in creaturis, quae, ut diximus, sunt intrinsece et essentialiter dependentes; nec conscientia potest dici *independens*, cum natura sua subiiciatur legi, quam particularibus casibus applicat. Vide quae diximus in tractat. *de Virtutibus Infusis* (nn. 1020-1023.) — 2) Libertas proprie dicit exemptionem a necessitate et a vi; unde fit ut qui liber est, habeat in sua potestate sese determinare ad unum vel aliud, seu habeat *facultatem eligendi*. Si adsit aliquod principium *intrinsece* determinans voluntatem ad unum, cessat *libertas a necessitate*, quae est proprie dicta *libertas*; si principium determinans ad unum sit extrinsecum et contrarium inclinationi subiecti, cessat *libertas a coactione*: utraque haec libertas dicitur *physica* — 3) Si vis extrinseca ligans voluntatem ad unum non est *physica*, sed *moralis*, uti est lex: voluntas dicitur carere *mori* *libertate*, seu obligari ad aliquid faciendum vel omittendum, quamvis *physice* libera sit ad utrumlibet.

59. Hic notandum est, principium determinans voluntatem antecedenter ad unum, vel illam obligans, posse illam determinare aut obligare *iuxta rectam* tendentiam subiecti; et est vera perfectio libertatis; vel *contra* eam tendentiam; et est libertatis imperfectio. Etenim perfectio libertatis, sicut cuiuslibet entis, consistit in consequitione obiecti ad quod naturaliter tendit: libertas autem non est facultas quaedam distincta in nobis; sed est *radicaliter* intellectus, et *formaliter* ipsa voluntas; obiectum ergo, ad quod naturaliter tendit, et a quo nata est perfici, est illud idem, ad quod tendit intellectus et voluntas. Sed intellectus obiectum est *verum*; voluntatis *bonum*. Libertas ergo prosequendi verum et bonum est perfectio eius; libertas e contra prosequendi falsum et malum est eiusdem imperfectio. Hinc Deus, Christus Dominus, Beati in coelo carent facultate eligendi malum; et inde eorum libertas perfectior est nostra (1). Simili ratione lex impediens prosequitionem veritatis, honestatis, etc., est contraria verae libertati, seu perfectioni eius; lex e contra dirigens nos ad prosequendum verum et bonum, est adiumentum libertatis promovens veram eius perfectionem. Sed haec pro re nostra attigisse sufficiat; siquidem tradi solent in metaphysica.

60. His igitur praestitutis, quaeritur quid intelligent *nomine libertatis* qui *libertatem conscientiae* et *cultuum* praedicant.

(1) « Ad rationem liberi arbitrii, inquit D. Thomas (2. sent. dist. 25. q. 1. a. 1. ad 2.), non pertinet, ut indeterminate se habeat ad bonum vel ad malum; quia liberum arbitrium per se in bonum ordinatum est, cum bonum sit obiectum voluntatis, nec in malum tendat, nisi propter aliquem defectum... Et ideo ubi perfectissimum est liberum arbitrium, ibi in malum tendere non potest, quia imperfectum esse non potest. Sed hoc ad libertatem arbitrii pertinet, ut actionem aliquam facere, vel non facere possit, et hoc Deo convenit; bona enim quae facit, potest non facere, nec tamen malum facere potest ». Cf. etiam (de Ver. q. 22. a. 6.). Praeiverat S. Augustinus, qui (Oper. imperf. l. 1. c. 103.) scripsit: « Dicturus es, ut video, Deum necessitate premi, ut peccare non possit, qui utique nec potest velle nec vult posse peccare. Imo vero si necessitas dicenda est, qua necesse est aliquid vel esse vel fieri; beatissima est ista omnino necessitas, qua necesse est feliciter vivere; et in eadem vita necesse est non mori, necesse est in deterius non mutari. Hac necessitate, si necessitas etiam ipsa dicenda est, beati non premuntur, sed fruuntur: nobis autem est futura, non praesens ». Haec recitavimus in tract. *de Gratia*, exponentes verum conceptum libertatis: sed non sine fructu hic repetuntur; *liberales* enim dum libertatem praedicant, veram eius notionem perfectionemque minime assequi videntur.

Certe — 1) non agunt de libertate *a necessitate*; quis enim negat hanc libertatem, quam miserrime oculis nostris conspicimus, profitandi quamlibet religionem? — 2) Afferunt ergo libertatem quamdam *moralement*, nempe exemptionem a lege: et si quidem sit exemption ab omni lege etiam naturali et divina, *libertas cultuum* est unus idemque error cum *indifferentismo relativo*, aut *tolerantia dogmatica* — 3) Si vero afferant exemptionem solum a lege humana, sive ecclesiastica sive civili; tunc habetur error *liberalismi*.

61. *Liberales* itaque (sic vocis abusu vocantur sectatores huius systematis) tenent — 1) Ius inesse cuicunque homini, quoad societatem, tum civilem tum ecclesiasticam, profitandi religionem, quam vult; ac proinde iniuste agere auctoritatem sive civilem sive ecclesiasticam, quae tolleret aut imminueret libertatem cultuum — 2) Imo, addunt, libertas cultuum, seu *tolerantia politica* est *per se bona*, et *per se in bonum* societatis cedit; adeoque *absolute* et non solum *hypothetice*, seu nulla habita ratione conditionum quibus versatur aliqua societas, concedenda est — 3) Non desunt tamen qui hunc errorem mitigantes docent, quod licet solum *hypothetice* concedenda sit *libertas cultuum*; ea tamen est praesens temporum conditio, ut non amplius ullibi expediat religionem catholicam tamquam unicam Status religionem haberi.

62. Quid autem Ecclesia sentiat de *liberalismo*, liquet ex cit. Encycl. *Quanta cura* (8 Dec. 1864.), ubi S. Pontifex ait: « Ex qua falsa socialis regiminis idea haud timent erroneam illam fore opinionem, catholicae Ecclesiae animarumque saluti maxime exitiale, a rec. mem. Gregorio XVI. Praedecessore Nostro deliramentum appellatam, nimis libertatem conscientiae et cultuum esse proprium cuiuscumque hominis ius, quod lege proclamari et asseri debet in omni recte constituta societate, et ius civibus inesse ad omnitudinem libertatem nulla vel ecclesiastica, vel civili auctoritate coartandam, quo suos conceptus quoscumque manifestare ac declarare valeant. Dum vero id temere affirmant, haud cogitant et considerant, quod libertatem perditionis praedicant ». Unde habemus prop. ordine tertiam in eadem Encycl. damnatam, quae sic se habet: « Libertatem conscientiae et cultuum esse proprium cuiuscumque hominis ius, quod lege proclamari et

asseri debet in omni recte constituta societate, et ius civibus inesse ad omnimodam libertatem nulla vel ecclesiastica, vel civili auctoritate coarctandam, quo suos conceptus quoscumque sive voce, sive typis, sive alia ratione, palam publiceque manifestare ac declarare valeant ». Huc etiam faciunt sequentes propp. damnatae in Syllabo, nempe 77.: « Aestate hac nostra, non amplius expedit religionem catholicam haberi tamquam unicam status religionem, caeteris quibuscumque cultibus exclusis » — 78.: « Hinc laudabiliter in quibusdam catholici nominis regionibus lege caustum est, ut hominibus illuc immigrantibus liceat publicum proprii cuiusque cultus exercitium habere » — 79.: « Enimvero falsum est civilem cuiusque cultus libertatem, itemque plenam potestatem omnibus attributam quaslibet opiniones cogitationesque palam publiceque manifestandi conducere ad populorum mores animosque facilius corrumpendos, ac indifferentismi pestem propagandam ».

63. At vero, si Ecclesia improbat systema *liberalismi*, agnoscit tamen posse quandoque civilem aliquam societatem in iis circumstantiis versari, ut non modo *possit*, sed etiam *debeat tolerantia politica* admetti: quo in casu admitteretur *hypothetice*, seu suppositis illis circumstantiis; non vero *absolute*. Recte tamen monet Card. Tarquini (Jur. Eccl. Publ. Instit., ed. 4. pag. 67. in not.): « Nihil in hac re inconsulto Summo Pontifice esse decernendum, tum quia agitur de casu gravissimo circa statum Ecclesiae, de quo nonnisi Summus Pontifex iudicare potest; tum quia tolerantia haec civilis legibus ecclesiasticis per se prohibita est ».

64. Quaerenti autem, quomodo libertas cultuum quae *per se* illicita est, concedi quandoque possit et *debeat*; respondetur cum Card. Tarquini (l. c.): « Dupli ex causa, seposita lege positiva, eam esse illicitam; quia nefas est cooperari superstitioni heterodoxorum: tum quia nefas est catholicos periculo seductionis expondere. Inde consequi, ad eam honestandam eas conditions necessarias esse, quae ad honestandam cooperationem alterius peccatum ad licite sese exponendum occasioni, sive periculo peccandi communiter a Theologis traduntur ».

65. D. Thomas (2.2. q. 10. a. 11.) ita rem explicat: « Humanum regimen derivatur a divino regimine, et ipsum debet imitari. Deus autem, quamvis sit omnipotens et summe bonus, permittit

tamen aliqua mala fieri in universo, quae prohibere posset; ne eis sublati, maiora bona tollerentur, vel etiam peiora mala sequerentur. Sic ergo et in regimine humano illi qui praesunt recte aliqua mala tolerant, ne aliqua bona impediatur, vel etiam ne aliqua mala peiora incurvantur, sicut August. dicit in lib. 2. de Ordine, cap. 4. circa med. « Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libidinibus.... » Aliorum vero infidelium ritus qui nihil veritatis aut utilitatis afferunt, non sunt aliqualiter tolerandi, nisi forte ad aliquod malum vitandum; scilicet ad vitandum scandalum vel dissidium quod ex hoc posset provenire, vel impedimentum salutis eorum qui paulatim sic tolerati convertuntur ad fidem. Propter hoc enim etiam haereticorum et paganorum ritus aliquando Ecclesia toleravit, quando erat magna infidelium multitudo ».

66. Veram doctrinam integre perstrinxit Becanus (de Virt. Theol. cap. 16. q. 4. a. 2.), dicens: « De hac re ita statuendum est — 1) Libertatem religionis omnino esse illicitam, et divino precepto repugnantem — 2) Reipublicae esse perniciosa — 3) Non debere praecipi, approbari, aut introduci ab ullo Principe aut Magistratu: sed potius omnibus modis, si commode fieri potest, impediri et profligari — 4) Si autem commode impediri non possit, nisi cum maiori damno aut malo Reipub. aliquo tempore tolerari posse — 5) Et si hoc modo toleretur, et in pactum ducatur, fidem servandam esse. Haec Catholicorum sententia est ». Atque ultimum assertum sic probat (n. 11.): « Fides servari debet in omni pacto lito et honesto; atqui lictum et honestum est tolerare libertatem religionis ad maius malum evitandum: et de ea toleranda licite et honeste pacisci potest Princeps catholicus. Ergo, si paciscitur, fidem servare debet ».

67. His igitur adumbravimus Ecclesiae doctrinam atque errores ei contrarios: superest ut illam, quoad praecipua saltem capita, vindicemus. Id, claritatis gratia, distinctis §§ praestavimus, reiuentes — 1) tolerantiam *dogmaticam*, ac dein — 2) veram de tolerantia *civili* doctrinam statuentes. Unde —

§ II.

Reiicitur tolerantia dogmatica.

PROP. III. — *Una est vera religio, quam omnes homines amplecti ac profiteri tenentur; adeoque impium et absurdum est systema de tolerantia dogmatica, qua cuique ius tribuitur libere cogitandi et loquendi de religione, eumque Deo cultum exhibendi, quem pro regionum populorumque varietate, aut pro suo quisque lubitu meliorem existimet.*

68. *Prob. I.* Ex tradita notione religionis (art. 1.) liquet tria posse in religione considerari, nempe — 1) Deum cui debetur cultus et obsequium — 2) creaturam rationalem, seu hominem debita religionis Deo exsolventem — 3) ligamen morale coniungens hominem Deo. Atqui ex quocumque capite res consideretur, religio non est nisi una. Ergo.

Prob. min. quoad 1^{am} partem. Nam — 1) uti ipsa ratio ostendit, Deus non est nec potest esse nisi unus; ergo quantum ad Illum attinet, cultus ei debitus non est nisi unus; ac proinde nonnisi una potest esse vera religio. — 2) Ideo Deo, vel in ordine naturae, debetur cultus, quia est in se summae excellentiae, primum principium et ultimus finis; atqui talis semper et ubique est Deus relate ad omnes homines: ergo ab omnibus hominibus nonnisi unus cultus ei semper et ubique debetur. — 3) Deus, uti Supremus Dominus, ius habet non modo ut colatur, sed ut colatur eo modo quo ipse vult: ergo si, supra naturam agens, ipse hunc modum revelat, eo modo colendus est. Atqui Deus nonnisi unum modum quo colatur, seu unam religionem revelavit (id patet contra haereticos, qui admittunt revelationem christianam, ex iis quae traduntur alibi de unitate Ecclesiae et de unitate fidei; contra alios ex contradictione inter varias religiones, de qua mox dicemus). Ergo.

Prob. min. quoad 2^{am} partem. Fundamentum religionis ex parte hominis reponendum est, ut diximus, in ipsa essentiali et totali dependentia eius naturae a Deo. Ergo ubi una est specie

natura, atque eadem dependentia; ibi una eademque erit religio. Quare cum una sit specie natura in omnibus hominibus, cuiuscumque temporis ac loci; omnes ubique et semper ad eadem grati animi, subjectionis, pietatisque obsequia tenentur erga Deum. Quae ratio viget etiam si supponatur religio aliqua supra naturam: quemadmodum enim Deus ius habet ut colatur eo modo quo vult; ita hominis officium est iuri illi satisfacere: si igitur probetur, uti paulo ante diximus, revelatam religionem quam Deus omnibus proponit, unam esse: illam omnes homines amplecti ac profiteri tenentur.

Prob. min. quoad 3^{am} partem. Ligamen coniungens hominem Deo oritur ex iure Dei, et ex iis quae essentialia sunt humanae naturae, atque his correspondet. Ergo si ex parte Dei et hominis una est religio; una etiam erit ex parte ligaminis coniungentis hominem Deo. Pro maiori intelligentia tum huius partis *minoris*, tum totius argumenti, praestat imprimis distinguere officia religionis *absoluta* ab *hypotheticis*. Officia *absoluta* inspiciuntur in ordine creature rationalis ad Deum, attenta solum Dei perfectione hominisque natura. Ordo autem ille necessario exprimitur quibusdam veritatibus (*religio theoretica*), ex quibus officia quedam generalia (*religio practica*) hominis erga Deum sponte fluunt. Huiusmodi veritates et officia, utpote absolute fundata in ipsis rerum essentiis, eadem necessario sunt pro omnibus hominibus. Officia vero *hypothetica* pendere possunt ab hypothesis, quae afficit omnes homines, sicut esset ex. gr. hypothesis revelationis publicae ac universalis; atque haec etiam officia sunt omnibus communia: secus enim ipsa officia absoluta deficerent. Pone quod possit quisvis pro lubitu amplecti vel respuere revelationem, exequi vel negligere cultum quem illa dictat; destruitur absolutum officium adhaerendi summae Veritati, obediendi supremo Domino, quod certe pertinet ad essentialē et absolutam dependentiam creature rationalis a Deo. Officia *hypothetica*, verificata hypothesis, transeunt in *absoluta*. Sin vero hypothesis sit particularis, sequuntur particularia officia religionis: ita ex. gr. aliquis ex voto, quod emisit, teneri potest ad aliquid Deo reddendum, ad quod ceteri homines non tenentur. Applices haec ad modum manifestandi internum cultum; si aliquis modus sit pro omnibus a Deo